

بسم الله الرحمن الرحيم

معرفی شعر تعلیمی ارجوزه ابن سینا در علم پزشکی

مجید نیمروزی

دانشگاه علوم پزشکی شیراز

گروه طب ایرانی

مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ طب

-
- پزشکی نیاز عامه ی مردم
 - نیاز ارتباط پزشکان با مردم
 - دانستن ضروریات اولیه ی حفظ سلامتی
 - استفاده از شعر به منظور ارتباط با عامه مردم – به یاد ماندن ضروریات سلامت به واسطه از بر کردن اشعار

کتاب «بررسی متون طب شیعه در تاریخ پزشکی»

نامشخص	فارسی	عربی	تعداد	قرن
0	1	0	1	4
1	3	0	4	5
0	0	2	2	6
1	0	0	1	7
2	0	2	4	8
1	1	1	3	9
0	2	11	13	10
1	0	3	4	11
1	0	1	2	12
2	3	1	6	13
2	2	5	9	14
8	0	14	22	-
19	12	40	71	جمع

شعر تعلیمی

- شعر تعلیمی عموماً فاقد عنصر خیال است و از این رو بیشتر مایه‌ی نظم و کلام موزون دارد تا شعر
- مشتمل بر قوانین آموزشی و علمی و یا آموزه‌های اخلاقی و معرفتی است
- به منظور سهولت آموزش مباحث پزشکی و مانوس شدن مردم با مبانی سلامت

انواع شعر تعلیمی

- شعر تعلیمی یکی از اقسام چهارگانه شعر - غنایی، تمثیلی، حماسی، تعلیمی - است. این شعر بیان‌کننده‌ی مطالب و مضامین علوم گوناگون مانند:
 - علوم عربی (صرف نحو و عروض و لغت و بلاغت و..)،
 - علوم دینی (تفسیر و فقه و حدیث و تجوید و..)،
 - تاریخ و شرح حال‌نویسی، ستاره‌شناسی، شیمی، پزشکی، زیست‌شناسی

تاریخ شعر تعلیمی

- در یونان باستان، انبازقلس، قواعد طب و حکمت طبیعی را، و ویرژیل قواعد کشاورزی را به نظم در آوردند.
- در روم باستان نیز شاعران قواعد ستاره‌شناسی و نجوم را به نظم در آوردند.
- در ایران، به زبان فارسی، کتاب *نصاب‌الصبيان* اثر ابونصر فراهی سیستانی (وفات 618 ق) است، این کتاب فرهنگ لغت منظوم عربی به فارسی شامل چهل و یک قطعه در دو بیست و بیست بیت است که آن را از قرن هفتم هجری تا هشتاد سال قبل در مکتب‌های ایران به دانش‌آموزان مبتدی تعلیم می‌دادند.

-
- نخستین شعر تعلیمی به زبان عربی – ابان ابن عبدالحمید لاحقی
 - اولین اثر منظوم مستقل فارسی در اخلاق – پندنامه انوشیروان
 - مشهورترین شاعران در شعر تعلیمی که مبانی و عظم و حکمت و اخلاق و انتقادهای اجتماعی در آن است – ناصر خسرو - قرن 5
 - حدیقه الحقیقه ثنایی
 - مخزن الاسرار نظامی
 - گلستان سعدی
 - مثنوی معنوی مولوی

شعر تعلیمی در پزشکی

- مهم‌ترین منظومه‌ی طبی به فارسی «دانشنامه»ی پزشکی اثر حکیم میسری متعلق به قرن پنجم و «طبّ یوسفی» اثر حکیم یوسف بن محمد هروی متعلق به اواخر قرن نهم و اوایل قرن دهم هجری است
- مهم‌ترین ار جوزه‌ی پزشکی به عربی - ابن سینا در اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم - در بردارنده‌ی اصول طب قدیم و شرح علائم کلیدی در تشخیص بیماری‌های گوناگون و اشاره به درمان آن‌هاست.
- در حقیقت کتاب «الأرجوزة فی الطب» یا «الأرجوزة السینائیة فی المسائل الطبیة» یا «الألفیه الطبیة» درس‌نامه‌ای است منظوم در 1326 بیت که به عقیده قریب به اتفاق مورخین، سروده شیخ‌الرئیس ابوعلی سیناست.
- این کتاب که خلاصه قانون محسوب می‌شود، فراوان‌ترین کتاب ابن سینا در اروپاست.

ارجوزه ابن سینا

- به عنوان مهمترین اشعار تعلیمی
- ارجوزه ابن سینا
- مجموعا 65 بیت فارسی در قالب قطعه و رباعی داشته
- تعداد اشعار عربی بسیار بیشتر است از جمله ارجوزه طبی که 1326 بیت دارد.

-
- نسخه‌های گوناگون این کتاب در بزرگ‌ترین موزه‌ها و کتابخانه‌های دنیا نگهداری می‌شود و تاکنون به لاتین، فرانسوی، انگلیسی و حتی انگلیسی منظوم ترجمه شده است،
 - در قرن ششم ابن رشد (م595ق) شرح کاملی بر این ارجوزه نوشت، که در سال 1996م در دانشگاه قطر در دوحه به چاپ رسید

سایر ارجوزه های ابن سینا

-
- الأرجوزه فی الطب (الألفیه الطبییه، الأرجوزه السینائییه فی المسائل الطبییه، الأرجوزه الکبری، الألفیه الطبییه المشهوره) چنانکه از اسم کتاب روشن می‌گردد این ارجوزه در علم طب و بزرگترین ارجوزه‌ی ابن سینا است که نسخ متعدد و بعضاً با نام‌های مختلف از آن در کتابخانه‌های دنیا (1326 بیت) موجود می‌باشد.
- الأرجوزه فی التشریح: (168 بیت)
- الأرجوزه فی المجربات: (252 بیت)
- الأرجوزه فی الطب: (فی حفظ الصحه) (151 بیت)
- الأرجوزه فی الطب (فی الفصول الاربعه) (140 بیت)
- الأرجوزه فی الوصایا (نصایح طبی منظوم) (73 بیت)
- الارجوزه فی وصایا بقراط (48 بیت، 93 بیت نیز ذکر شده است)
- الأرجوزه فی الاستدلال علی صحه البدن عن طریق النبض او البول (111 بیت)

-
- الأرجوزة في حجر الذخيره (1000 بيت) داروى مركبى است كه بدن را اصلاح مى كند.
 - الأرجوزة في تدبير الصحه (67 بيت)
 - الأرجوزة في التشریح (ارجوزه ديگرى در تشریح) (در 11 برگ)
 - فوائد الزنجبيل (23 بيت)
 - الأرجوزة في الباه (دلایل ضعف نیروى باه)
 - مفیدتانفي حفظ الصحه (8 بيت و 13 بيت)
 - الأرجوزة في امراض جفن العين (50 بيت)

بعد از ابن سینا

- قرن پنجم، ارجوزه‌ی ابن عزرون در تب.
- قرن هفتم، ارجوزه‌ی محمود الشیبانی در فصد و ارجوزه‌ی مفضل ابن ماجد در کلیات طب و ارجوزه‌ی محمد بن عباس در تریاق.
- قرن هشتم، ارجوزه‌ی احمد بن حسن الخطاب حاوی خلاصه اطلاعات پزشکی رایج در طب و ارجوزه‌ی الخضر بن علی در طب و لسان الدین بن الخطیب در اندلس دو ارجوزه یکی در اغذیه (انواع غذاها) و دیگری در تریاق (پادزهر) دارد.
- قرن نهم، منظومه‌ی ابوالولید ابن الشحنه در طب و منظومه‌ی محمد بن قرقماس در گیاه شناسی

-
- قرن دهم، ارجوزه‌ی منصور بن عبدالرحمن در حفظ الصحه و نیز ابراهیم بن الحنبلی کتاب «برء الساعه» ابو بکر رازی را ترجمه‌ی منظوم کرده است
 - قرن یازدهم الفیه‌ی داود الانطاکی در طب و الفیه‌ی علی بن الواحد سجلماسی در طب
 - قرن دوازدهم منظومه‌ی احمد بن صالح الدرعی در باب معالجات و داروها و نیز عبدالوهاب بن احمد ادراق 30 بیت شعر در بحر طویل در مزیت نعناع سروده است.
 - قرن سیزدهم ارجوزه‌ی علی بن الطحان الازهری در کلیات طب.

معرفی ارجوزه‌ی سینائیة

- این ارجوزه به آموزش یک دوره‌ی کامل طب و فنون وابسته به آن در قالب شعر پرداخته و از یک مقدمه و دو قسمت نظری و عملی تشکیل شده است در مقدمه‌ی کوتاه این اثر، به فایده بیان مسائل علمی در قالب شعر پرداخته شده و نویسنده سهولت در مضمون، وزن خفیف، حفظ آسان، ایجاز و خستگی‌آور نبودن را از ویژگی‌های این نوع شعر می‌داند.
- در قسمت نظری در سه فصل به امور طبیعی و ضروریه، اسباب بیماری و علامت‌های بیماری و در قسمت عملی در دو فصل به داروها و رژیم غذایی و اعمال یداوی می‌پردازد.

• نسخه اصلی این پژوهش، نسخه ی چاپ سنگی ای است که به سال 1261 قمری در لکنهو (هندوستان) در (المطبع الحجری) چاپخانه سنگی محمد مصطفی خان به چاپ رسیده است.

دو نسخه از این ارجوزه در کتابخانهی ملک تهران موجود است و شروع آن چنین است:

• الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمَلِكِ الْوَاحِدِ رَبِّ السَّمَوَاتِ الْعَلِيِّ الْمَاجِدِ

و پایان آن چنین است:

• وَ قَدْ فَرَعْتُ مِنْ جَمِيعِ الْعَمَلِ وَ الْآنَ أَقْطَعُ بِقَوْلِ مُكْمِلِ

شرح‌های ارجوزه

- بر ارجوزه سینایی شرح‌هایی نوشته شده که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:
- شرح ابن رشد (520- 595 ه.ق)
- شرح أبو الحجاج یوسف بن محمد بن طملوس (ت 620 ه.ق/ 1223م)
- شرح الشریف الصقلی (ت 796 ه.ق/ 1394)
- شرح أبو النجا شرف‌الدین موسی بن ابراهیم بن موسی (ت 789 ه.ق/ 1478م) با عنوان «الجوهر النفیس فی شرح ارجوزة الشیخ الرئیس»
- شرح محمد بن اسماعیل بن محمد (ت 988 ه.ق) با عنوان «التوفیق للطیب الشفیق»

-
- شرح مدين بن عبدالرحمن القوصوني المصري(ت1044 هـ.ق/1634) با عنوان
 - «القول الأنيس و الدر النفيس على منظومه الشيخ الرئيس»
 - شرح محمد الجبلى الطبيب(ت1137 هـ.ق)
 - شرح شبلى بن إبراهيم شميل(1276- 1335 هـ.ق/1860-1917م)
 - شرح أبو زيد عبد الرحمن بن أبي جمعه (?)
 - شرح أحمد بن محمد بن محمد بن المهنا(?) با عنوان «الإيضاح و التتميم» (ر.ك: ابن رشد، 2/1996-4)

ترجمه منظوم به فارسی

- ارجوزه‌ی سینائییه در بحر رجز سروده شده است. بحر رجز یکی از بحرهای شعر عربی است که کار برد فراوانی در شعر عربی دارد به گونه‌ای که در بین شاعران عرب زبان به «حمار الشعراء» معروف شده است. وزن این بحر مستفعلن مستفعلن مستفعلن است که گاه به ضرورت شعری تفعله‌های آن به مستفعلن، مفتعلن، مفعولن، فعولن، فعلن، مستفعل، مستفعلاتن و فاعلن تغییر می‌کند.
- این وزن گرچه در زبان عربی برای حفظ خوش آیند است ولی در شعر فارسی در قالب مثنوییا قصیده چندان آهنگین نیست و حفظ آن برای مخاطب فارسی زبان دشوار می‌آید. از این رو بحر رمل (فاعلاتن فاعلاتن فاعلن) برای برگرداندن ارجوزه‌ی ابن سینا برگزیده شد.

-
- مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ طب دانشگاه علوم پزشکی شیراز بر آن است در صورت تامین هزینه، ویراست دومی از کتاب ترجمه موزون ارجوزه به فارسی که در 1390 منتشر شد به 6 زبان فارسی انگلیسی اسپانیایی آلمانی فرانسوی و ترکی منتشر کند.

Definition of medicine

ذِكْرُ حَدِّ الطِّبِّ

تعريف طب

Medicine, the guard of health's domain,
Cures ailments, their causes made plain.
Primarily divided into knowledge and art,
In threefold science, we find its part.
Seven natural faculties in the frame,
Six principles, each one, health to claim.
Then three, inscribed in the scrolls,
Of symptom, ailment, and cause it extolls.
In medicine's work, a dual song,
One by hand, the other through remedy strong.
And what diet permits, in its sway,
To health's embrace, it leads the way.

الطِّبُّ حِفْظُ صِحَّةِ بُرِّءِ مَرَضٍ
مِنْ سَبَبٍ فِي بَدَنِ مُنْذُ عَرَضٍ
قَسَمْتُهُ الْأُولَى لِعِلْمٍ وَ عَمَلٍ
وَ الْعِلْمُ فِي ثَلَاثَةٍ قَدْ اكْتَمَلَ
سَبْعُ طَبِيعَاتٍ مِنَ الْأُمُورِ
وَ سِتَّةٌ وَ كُلُّهَا ضَرُورِي
ثُمَّ ثَلَاثٌ سُطِرَتْ فِي الْكُتُبِ
مِنْ عَرَضٍ أَوْ مَرَضٍ أَوْ سَبَبٍ
وَ عَمَلُ الطِّبِّ عَلَى ضَرْبَيْنِ
فَوَاحِدٌ يَعْمَلُ بِالْيَدَيْنِ
وَ غَيْرُهُ يَعْمَلُ بِالذَّوَاءِ
وَ مَا يُقَدَّرُ مِنَ الْعِذَاءِ

طب بُود بهداشت، رفع آفتی
از رهی، در تن گر آید آیتی
اولی علم و عمل را شامل است
علم از آن پس در سه قسمت کامل است
از طبیعیات بررسی هست هفت
بعد از آن، شش اصل حفظ صحت است
خود سه دیگر را نوشتیم بعد از آن
موجب و بیماری و دیگر نشان
طب دو باشد چون که آید گاه کار
کار با دست است خود یک اختیار
راه دیگر هست تدبیر دوا
هم به تعیین و به تخمین غذا

به پایان آمد این دفتر

حکایت هم چنان باقی است